

Reflection of the Components of De Bono's Thinking in the History Section of Junior High School Social Studies Textbooks

Raheleh Mohammadbagher

Department of Islamic Studies, Farhangian University, P.O. Box 889-14665,
Tehran, Iran

Email: mohammadbagher@cfu.ac.ir

ABSTRACT

Keywords:

. Edward DeBono,
Shannon's entropy,
history section of
social studies
textbooks, content
analysis, junior high
school Interaction¹.

Corresponding
author: mohammadbagher@cfu.ac.ir

Background and Objectives: In recent decades, the attention of education researchers to fostering creative thinking in students has increased. One of the effective approaches in this field is Edward de Bono's Six Thinking Hats model, which was designed with the aim of organizing and guiding the thinking process. This model introduces six distinct ways of thinking in the form of six colored "hats." The present study aimed to examine and analyze the content of the history section of junior high school social studies textbooks based on Edward De Bono's components of thinking. **Method:** The research method was descriptive and of the content analysis type and applied research approach. The statistical population of the research was the history section of the social studies textbooks of the first secondary school in the academic year 1404-1405, and the entire statistical population was considered as a sample. The measurement tool was a researcher-made content analysis checklist, and the research results were analyzed using descriptive statistics indicators in the "Shannon entropy" analytical process. **Findings:** In the history section of junior high school social studies textbooks, the components of thinking were mentioned 376 times. Also, the frequency of the components of thinking of white, red, black, yellow, green, and blue hats was 143, 35, 53, 60, 35, and 50, respectively. **Conclusion:** The main results of the study indicate that among the grades of junior high school, seventh grade, with an information load of 1.515 and an importance coefficient of 0.360, paid the most attention to the components of thinking, and eighth grade, with an information load of 1.454 and an importance coefficient of 0.317, paid the least attention to them.

ISSN (Online): 7777-2651

DOI:10.48310/rsse.2025.20886.1309

Received: 1404/06/23 Reviewed: 1404/09/09 Accepted: 1404/09/21 PP: 18

Citation (APA): Mohammadbagher, R. (2025). Reflection of the components of De Bono's thinking in the history section of junior high school social studies textbooks. *Quarterly Journal of Research in Social Studies Education*, 7(4), 125-143.

<https://doi.org/10.48310/rsse.2025.20886.1309>

بازتاب مؤلفه‌های تفکر دوبونو در بخش تاریخ کتاب‌های درسی

مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول

راحله محمدباقر

گروه آموزش معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، صندوق پستی ۱۴۶۶۵-۸۸۹ تهران، ایران

Email: mohamadbagher@cfu.ac.ir

چکیده

پیشینه و هدف: در دهه‌های اخیر، توجه پژوهشگران تعلیم و تربیت به پرورش تفکر خلاق، در دانش‌آموزان افزایش یافته است. یکی از رویکردهای مؤثر در این زمینه، الگوی شش کلاه تفکر ادوارد دوبونو است که با هدف سامان‌دهی و هدایت فرایند اندیشیدن طراحی شده است. این الگو شش شیوه متمایز تفکر را در قالب شش «کلاه» رنگی معرفی می‌کند. پژوهش حاضر با هدف بررسی و تحلیل محتوای بخش تاریخ کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی متوسطه اول بر اساس مؤلفه‌های تفکر ادوارد دوبونو اجرا شد. **روش:** روش پژوهش توصیفی و از نوع تحلیل محتوا و رویکرد پژوهش کاربردی بود. جامعه آماری پژوهش، بخش تاریخ کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی متوسطه اول در سال تحصیلی ۱۴۰۵-۱۴۰۴ بود که، کل جامعه آماری به عنوان نمونه در نظر گرفته شد. ابزار اندازه‌گیری چک لیست تحلیل محتوای محقق ساخته بود و نتایج پژوهش با استفاده از شاخص‌های آمار توصیفی در فرایند تحلیلی «آنتروپی شانون» مورد بررسی قرار گرفت. **پژوهش:** در بخش تاریخ کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول، ۳۷۶ مرتبه به مؤلفه‌های تفکر اشاره شده است. همچنین فراوانی مؤلفه‌های تفکر کلاه‌های سفید، قرمز، سیاه، زرد، سبز و آبی به ترتیب ۱۴۳، ۳۵، ۵۳، ۶۰، ۳۵ و ۵۰ بوده است. **نتیجه‌گیری:** عمده‌ترین نتایج پژوهش بیان‌کننده آن است که در بین پایه‌های تحصیلی متوسطه اول، پایه هفتم با میزان بار اطلاعاتی ۱۵۱۵ و ضریب اهمیت ۰۳۶۰ بیشترین توجه و پایه هشتم با میزان بار اطلاعاتی ۱۴۵۴ و ضریب اهمیت ۰۳۱۷ کمترین توجه را به مؤلفه‌های تفکر به خود اختصاص داده بودند.

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید

DOI:10.48310/rsse.2025.20886.1309

واژه‌های کلیدی:

ادوارد دوبونو، آنتروپی شانون، بخش تاریخ کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی، تحلیل محتوا، متوسطه اول

۱. نویسنده مسئول

 mohamadbagher@cfu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۲۳ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۹/۰۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۲۱ شماره صفحات: ۱۸

مقدمه

امروزه یکی از عناصر اصلی در آموزش، کمک به یادگیرندگان برای پرورش مهارت‌های تفکر خلاق است. تفکر بخشی جدایی‌ناپذیر از زندگی انسان محسوب می‌شود و نقش مهمی در شکل‌گیری

رفتارها، تصمیم‌ها و حتی سبک زندگی ما دارد. با توجه به سرعت بالای تحولات علمی و گسترش مداوم فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی، لازم است تربیت دانش‌آموزان تنها محدود به یادگیری دروس نباشد، بلکه به شکلی چندبعدی و جامع برنامه‌ریزی شود تا آن‌ها بتوانند در آینده نقش‌های گوناگون فردی، اجتماعی و حرفه‌ای خود را به‌خوبی ایفا کنند. بسیاری از کشورها نیز دقیقاً به همین دلیل، توجه ویژه‌ای به این موضوع در سیاست‌های آموزشی خود دارند. البته باید به این نکته توجه داشت که شکوفایی استعدادها فقط در یادگیری دانش نظری یا تسلط بر رشته‌های علمی خلاصه نمی‌شود.

محدودیت آموزش در یک حوزه خاص، سبب نادیده گرفته شدن بسیاری از ظرفیت‌های انسانی خواهد شد، چراکه همه افراد جامعه شرایط و توانایی‌های یکسانی برای مشارکت مستقیم در تولید علم یا توسعه علمی ندارند. به همین دلیل و به همان اندازه، توجه به مهارت‌های نرم، توانایی‌های اجتماعی و جنبه‌های هیجانی افراد اهمیت دارد و می‌تواند مکمل پرورش نخبگان علمی باشد. بر این اساس، می‌توان آینده‌ای را متصور شد که در کنار پرورش نخبگان و متخصصان برای پیشرفت علم و فناوری، سایر شهروندان نیز با بهره‌مندی از ارتباطات سالم، روابط اجتماعی مؤثر و مهارت‌های انسانی ارزشمند، به افرادی مفید و تأثیرگذار برای جامعه تبدیل شوند و در تقویت سرمایه اجتماعی و ساختن جامعه‌ای پویا نقش داشته باشند (Jafari Harandi, 2018: 138).

بنابراین توجه به اصل پرورش تفکر خلاق باید به‌عنوان یکی از اهداف کلان و راهبردی وزارت آموزش و پرورش در فرآیند تعلیم و تربیت دانش‌آموزان مورد تأکید قرار گیرد؛ چراکه در نظام‌های آموزشی معاصر، برخورداری از توانایی اندیشه‌ورزی خلاقانه به‌عنوان یکی از عناصر محوری و نوین تربیتی مورد توجه جدی قرار گرفته است و از آنجا که عرصه تعلیم و تربیت از مهمترین زیرساخت‌های تعالی همه‌جانبه کشورها و ابزار جدی برای ارتقای سرمایه انسانی شایسته در عرصه‌های مختلف است، نقش مدرسه از اهمیت دوچندان برخوردار می‌باشد. هرچند خانواده در تعلیم و تربیت کودک نقش بسیار تأثیرگذاری دارد، اما به دلیل ناهمگونی آموزه‌های خانواده‌ها و تفاوت امکانات، این تعلیم نمی‌تواند به میزان لازم کودکان و نوجوانان را برای جامعه آینده آماده کند (Zarean Adermanabadi, 2025: 19). بنابراین، مدرسه به‌مثابه تنها نهاد اجتماعی فراگیر که در دسترس اکثریت کودکان و نوجوانان قرار دارد، رسالتی اساسی در انتقال دانش، شکل‌دهی نگرش‌های بنیادین و ایجاد عادات مطلوب برای زندگی فردی و اجتماعی ایمن و سالم بر عهده دارد. بدیهی است که این دانش و مهارت‌های بنیادین باید در طول دوره تحصیل به‌صورت نظام‌مند در اختیار یادگیرندگان قرار گیرد. بنابراین کتاب، منبع اصلی محتوا و ابزار اصلی تدریس در تعیین و جهت‌دهی فعالیت‌های یادگیری یادگیرندگان قلمداد می‌شود (Safari ; Heydari, 2025:).

57). کتاب‌های درسی نه تنها به عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارهای یاددهی - یادگیری، بلکه به عنوان بستری کارآمد برای انتقال مفاهیم اجتماعی و تربیتی شناخته می‌شوند و بخش عمده فعالیت‌های آموزشی و پرورشی مدارس در چارچوب محتوای این کتاب‌ها سازمان‌دهی می‌شود (Dibayi, 2010: 30).

یکی دیگر از نکات حائز اهمیت، تحقق همسویی و هماهنگی برنامه‌های درسی و محتوای متون آموزشی با اهداف کلی و جزئی نظام تعلیم و تربیت است که مستلزم تحلیل محتوای آموزشی است؛ تحلیلی که می‌تواند به برنامه‌ریزان درسی و مؤلفان کتاب‌های درسی یاری رساند تا در انتخاب و تدوین محتوا، دقت علمی بیشتری مبذول داشته و ضمن تسهیل فرآیند یادگیری، بستر ارتقای تحصیلی دانش‌آموزان را فراهم آورند (Sobhani Nejad et al, 2015: 80-81). در همین راستا، آموزش مهارت‌های تفکر خلاق در چارچوب نظام درسی کشور، به‌ویژه در قالب کتاب مطالعات اجتماعی، از جایگاهی ویژه برخوردار است و از مؤلفه‌های اساسی در فرآیند جامعه‌پذیری^۱ و هویت‌یابی اجتماعی دانش‌آموزان در محیط مدرسه محسوب می‌شود.

بیان مسأله

کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی در مدارس، فرصت مغتنمی برای پرورش مهارت‌ها، نگرش‌ها و تفاوت‌های فردی است، لذا افراد با محیط و زمان‌های گوناگون و جنبه‌های مختلف اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و... آشنا می‌شوند. در واقع برنامه درسی مطالعات اجتماعی سعی می‌کند زمینه‌های تربیت فردی و اجتماعی کودکان و نوجوانان را فراهم آورد (Rezaei, 2021: 125). این کتاب به عنوان یکی از حوزه‌های بنیادی تعلیم و تربیت و از آنجا که ماهیتی میان‌رشته‌ای دارد، مفاهیم و چارچوب‌های معرفتی متعددی از رشته‌هایی نظیر تاریخ، جغرافیا، حقوق، علوم اجتماعی، اقتصاد و مردم‌شناسی را در بر می‌گیرد. در ساختار برنامه درسی دوره ابتدایی، سازمان‌دهی محتوا بر اساس رویکرد تلفیقی با شدت بیشتری دنبال می‌شود؛ در حالی که در مقطع متوسطه اول، این میزان تلفیق کاهش یافته و با وجود حفظ استقلال رشته‌های علمی، یک حوزه موضوعی غالب به عنوان محور اصلی مطرح شده است و در صورت اقتضا از ارتباطات میان‌رشته‌ای و مفاهیم کلیدی سایر حوزه‌ها نیز بهره می‌گیرد. افزون بر این، درس مطالعات اجتماعی با تقویت مهارت‌های زندگی، بستری برای ارتقای شایستگی‌های اساسی و تربیت شهروندانی کارآمد در جامعه معاصر فراهم می‌آورد (Educational Research and Planning).

5: Organization, 2025). از این رو مقاله حاضر برای پاسخ‌دهی به سوالات پژوهشی زیر تلاش کرده وضعیت میزان توجه به مؤلفه‌های تفکر را بررسی و مستند سازی نماید.

۱. در محتوای بخش تاریخ کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول به چه میزان به مؤلفه‌های تفکر توجه شده است؟ ۲. آیا رویکرد مؤلفه‌های تفکر در بخش تاریخ کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول با یکدیگر تفاوت دارند؟ ۳. ضریب اهمیت هریک از مؤلفه‌های تفکر در بخش تاریخ کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول چه میزان است؟

بر این اساس این پژوهش با هدف بررسی و تحلیل محتوای بخش تاریخ کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول بر اساس مؤلفه‌های تفکر ادوارد دوبونو اجرا شده است. آموزش مهارت‌های تفکر در نظام آموزشی کشور، در قالب درس تاریخ که بازنمایانگر سرگذشت ملت‌ها و جوامع گوناگون و حامل گنجینه‌ای از تجارب انسانی است؛ به‌عنوان عرصه‌ای اساسی در فرایند یادگیری مطرح می‌شود. تاریخ با تمرکز بر جایگاه انسان و نحوه تعامل او در بستر شرایط و دوره‌های متنوع و با بررسی ابعاد گوناگون این تعامل در ساحت‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، زمینه‌ای ارزشمند برای یادگیری تلفیقی و میان‌رشته‌ای فراهم می‌آورد.

پیشینه و چارچوب نظری

بررسی پیشینه پژوهش در این حوزه نشان می‌دهد که موضوع تفکر و پرورش مهارت‌های مرتبط با آن طی سال‌های اخیر توجه پژوهشگران بسیاری را به خود جلب کرده است. نتایج مطالعات پیشین بیانگر آن است که تفکر نه تنها به‌عنوان بنیان شکل‌گیری شخصیت فردی و اجتماعی شناخته می‌شود، بلکه نقشی اساسی در ارتقای کیفیت یادگیری و عملکرد تحصیلی دارد. برای نمونه، جهاندار (Jahandar, 2014)، در مقاله‌ای به بررسی تکنیک تفکر شش کلاه به عنوان روش نوین تدریس در آموزش پرداخته و و نشان می‌دهد که استفاده از روش‌های نوین، همچون «شش کلاه تفکر»، به افزایش خلاقیت و کاهش خطاهای شناختی منجر می‌شود.

همچنین، جعفری هرندي (Jafari Harandi, 2018)، در مقاله‌ای به تحلیل محتوای کتاب‌های درسی علوم تجربی دوره ابتدایی ایران بر اساس مؤلفه‌های تفکر ادوارد دوبونو پرداخته و نتیجه می‌گیرد؛ اشاعه کلاه‌های ششگانه تفکر چنان چه باید جامعیت ندارد و مبین ناهمگونی آنها در پایه‌های مختلف است. در مطالعه‌ای مشابه جعفری هرندي (Jafari Harandi, 2016)، با تأکید بر ارزیابی محتوای کتاب مطالعات اجتماعی کلاس ششم دبستان، از لحاظ میزان توجه به کلاه‌های تفکر ادوارد دوبونو بر اهمیت طراحی محتوای آموزشی متناسب با مهارت‌های تفکر، تأکید دارد و نشان می‌دهد؛ در این کتاب نیز گسترش به‌کارگیری الگوی شش کلاه تفکر از جامعیت لازم

برخوردار نبوده و نشان دهنده ناهماهنگی آن در سطوح مختلف آموزشی است. یافته‌های پژوهشی فتحی آذر و همکاران (Fathi Azar et al, 2014)، نیز با هدف کمک فن شش کلاه تفکر دوبونو، در پرورش مهارت‌های تفکر انتقادی و خلاق در دانش آموزان، حاکی از آن است که با استفاده از فن‌های آموزشی چون شش کلاه تفکر دوبونو تنها می‌توان مهارت‌های تفکر انتقادی و نه خلاقیت را در دانش آموزان ارتقا داد. به‌طور کلی، مرور مطالعات پیشین نشان می‌دهد که هرچند پژوهش‌هایی در زمینه آموزش تفکر انجام شده است، اما هنوز به موضوع کاربرست تحلیل الگوی شش کلاه تفکر در محتوای دروس تاریخ کتاب‌های مطالعات اجتماعی پرداخته نشده است. از این‌رو، مقاله حاضر در پی آن است که با تمرکز بر این موضوع، به تحلیل جایگاه و کارآمدی این الگو در فرایند یاددهی-یادگیری این بخش از کتاب‌ها بپردازد و بدین طریق سهمی در تکمیل پژوهش‌های موجود ایفا کند.

روش

به اعتقاد کرلینجر^۱ تحلیل محتوا روشی پژوهشی برای توصیف عینی، منظم و کمی متغیرها است (Biyabangard, 2005: 390). بر این اساس پژوهش حاضر به شیوه اسنادی و تحلیل محتوا انجام شده است. واحد تحلیل صفحات کتاب (متن، تصاویر، پرسش‌ها یا فعالیت‌ها) است. جامعه آماری شامل بخش تاریخ کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول، چاپ ۱۴۰۴، می‌باشد که توسط وزارت آموزش و پرورش تألیف و چاپ شده است. در این پژوهش نمونه‌گیری انجام نشده و همه جامعه آماری بررسی شده است.

جدول ۱: جامعه آماری پژوهش

بخش تاریخ کتاب مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول			
پایه	هفتم	هشتم	نهم
شماره فصل	۹-۱۰-۱۱-۱۲	۸-۷-۶-۵	۸-۷-۶-۵
تعداد صفحات	۵۲	۵۸	۶۰
تعداد درس	۸	۸	۸
کد کتاب	۷۰۷	۸۰۷	۹۰۷

سال انتشار

۱۴۰۴ ۱۴۰۴ ۱۴۰۴

در این پژوهش، برای بررسی و تحلیل محتوای بخش تاریخ کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول، از فهرست واریسی تحلیل محتوا استفاده شده است. این فرم بر اساس مؤلفه‌های شش کلاه تفکر^۱ ادوارد دوبونو^۲ از آثار این اندیشمند در کتاب‌های متعددی که نظریه وی را تشریح نموده اند (De Bono:2003; De Bono: 2011)، احصاء و در جدول شماره ۲ ارائه شده است. سپس میزان توجه به این مؤلفه‌ها در کتاب‌های درسی مذکور تحلیل محتوا شد و فرم فهرست واریسی نهایی تهیه گردید. مؤلفه‌ها و نمونه برخی مصادیق این ابزار در جدول ۳ قابل مشاهده است.

جدول ۲: مؤلفه، شاخص و نماد شش کلاه تفکر ادوارد دوبونو

مؤلفه	شاخص	نماد
کلاه اول سفید	مبنای اطلاعات رنگ سفید خنثی و منفعل است، این کلاه با موضوعات و شکل‌های انفعالی همچون اطلاعات، ارقام و واقعیت‌ها سروکار دارد و بدون هیچگونه قضاوتی فقط واقعیت‌ها را مورد جستجو قرار می‌گیرد	بی طرفی
کلاه دوم قرمز	بیان کننده بینشی هیجانی است و به جنبه‌های احساسی و غیراستدلالی همچون احساسات، عواطف، حس ششم شور و هیجان و درک مستقیم از ایده‌ها و احساسات توجه می‌کند	افکار هیجانی، عواطف و احساسات
کلاه سوم سیاه	بیان کننده بینشی منفی و بدبینانه است و به جنبه‌های قضاوت منفی، تظاهر به مخالفت، دشواری‌ها، خطرهای مسایل و نکات احتیاطی توجه می‌کند	احتیاط
کلاه چهارم زرد	بیان کننده جنبه‌های مثبت و خوش‌بینانه است همچون برخورد و فرصت‌های سازنده و مثبت	خوش‌بینی
کلاه پنجم سبز	بیان کننده خلاقیت و فکر تازه است تفکر خلاق به ایجاد انگیزه و حرکت به سوی فکرهای تازه، جایگزین‌ها، پیشنهادها و ایده‌ها منتهی می‌شود	خلاقیت
کلاه ششم آبی	بیان کننده تنظیم و ساماندهی فرآیند برنامه‌ریزی برای تفکر و استفاده از کلاه‌های دیگر است به عبارت دیگر این کلاه، کلاه نظارت و نتیجه‌گیری است	تفکر

- 1.Six Thinking Hats
- 2.Edward de Bono

جدول ۳: نمونه واحد تحلیل و مصادیق تفکر خلاق

مؤلفه	واحد تحلیل	مصادیق
کلاه سفید	متن	آثار به دست آمده از کاوش های باستان شناسی نشان می‌دهد که حدود ده هزار سال پیش در ایران سکونتگاه‌هایی وجود داشته است (پایه هفتم، درس ۱۷، ص ۱۰۳)
کلاه قرمز	تصویر	نقاشی واقعه عصر عاشورا (پایه هشتم، درس، ۹، ص ۴۷)
کلاه سیاه	متن	امنیت و آرامش شهرها و روستاها از بین رفته و امور کشور مختل شده بود (پایه نهم، درس ۹، ص ۵۶)
کلاه زرد	متن	مردم این روستاها به تدریج در ساختن ابزار و وسایل گوناگون و مورد نیاز خود پیشرفت کردند (پایه هفتم، درس ۱۸، ص ۱۱۰)
کلاه سبز	متن	کاشی کاری از ابتکارات مهم معماران ایرانی برای تزیین بنا بود (پایه هشتم، درس ۱۴، ص ۸۷)
کلاه آبی	فعالیت	متن را بخوانید. مراسم جشن و شادی و همچنین تعزیه و عزاداری در عصر صفوی را با روزگار کنونی از جنبه های مختلف (شیونه برگزاری، محل جشن و ...) مقایسه کنید (پایه نهم، درس ۱۰، ص ۶۷)

برای تعیین روایی فهرست واریسی تحلیل محتوا از روش روایی صوری، محتوایی و نظر متخصصان استفاده شده است. برای تأمین پایایی ابزار اندازه‌گیری از روش ویلیام اسکات^۱ (Scott, 2012) استفاده شد. بدین صورت که فرم تحلیل محتوا در اختیار چهار نفر از صاحب نظران حوزه روانشناسی تربیتی و برنامه ریزی درسی قرار گرفت که ضریب توافق آنها بر اساس داده های ذیل ۹۰ درصد بدست آمد.

$$\times 100 C.R = \frac{8 + 9 + 9 + 10}{4 + 10} \times 100 = 90 C.R = \frac{\text{مقوله های مورد توافق}}{\text{کل مقوله ها}}$$

برای تحلیل محتوای کتاب‌های درسی، در این پژوهش متن، تصاویر، پرسش‌ها یا فعالیت‌ها مورد بررسی قرار گرفته است و واحد تحلیل، مضمون در نظر گرفته شده است.

در این پژوهش نتایج با روش «آنتروپی شانون» که برگرفته از تئوری سیستم‌ها است، پردازش شده‌اند. در این روش، تحلیل داده‌ها بسیار قویتر و معتبرتر انجام خواهد شد. در نظریه سیستم‌ها، «آنتروپی» شاخصی است برای اندازه‌گیری عدم اطمینان که با یک توزیع احتمال بیان می‌شود

(Azar, 2001). بر اساس این روش که به مدل جبرانی مشهور است، داده‌های تحلیل محتوا با استفاده از شاخص‌های توصیفی در فرایند تحلیلی آنتروپی شانون بررسی شد. ابتدا فراوانی مؤلفه‌ها استخراج و در جدول مربوط درج شد. سپس داده‌های پژوهش در فرایند تحلیلی آنتروپی شانون (بهنجار کردن داده‌های جدول فراوانی، محاسبه بار اطلاعاتی مقوله‌ها، و به دست آوردن ضریب اهمیت آنها) تجزیه و تحلیل و توصیف شدند که در ادامه به توضیح مراحل سه‌گانه آن پرداخته می‌شود.

مرحله اول: ماتریس فراوانی‌های جدول فراوانی بهنجار می‌شوند. برای این کار از این رابطه استفاده شد:

$$P_{ij} = \frac{F_{ij}}{\sum_{i=1}^m F_{ij}} \quad (i = 1, 2, \dots, m, j = 1, 2, \dots, n)$$

هنجار شده ماتریس فراوانی = P ، فراوانی مقوله = F

شماره پاسخگو = i ، شماره مقوله = j ، تعداد پاسخگو = m

مرحله دوم: بار اطلاعاتی هر مقوله محاسبه و در ستون‌های مربوطه قرار داده شد. برای این منظور از رابطه‌ای که در پی می‌آید استفاده شد:

$$E_j = -k \sum_{i=1}^m [P_{ij} \ln P_{ij}] \quad (j = 1, 2, \dots, n)$$

$$K = \frac{1}{\ln m}$$

هنجار شده ماتریس P = (n, ..., 2, 1) ، J = (n, ..., 2, 1) ، لگاریتم نپری = Ln

شماره پاسخگو = i ، شماره مقوله = j ، تعداد پاسخگو = m

مرحله سوم: با استفاده از بار اطلاعاتی مقوله، ضریب اهمیت هریک از مقوله‌ها محاسبه شد. هر مقوله‌ای که بار اطلاعاتی بیشتری داشته باشد، از درجه اهمیت (Wj) بیشتری برخوردار است. برای محاسبه ضریب اهمیت از رابطه زیر استفاده شد:

$$W_j = \frac{E_j}{\sum_{i=1}^n E_j}$$

درجه اهمیت = Wj ، بار

اطلاعاتی هر مقوله = Ej

تعداد مقوله‌ها = n ، شماره

مقوله = j

در روش آنتروپی شانون، به مؤلفه‌هایی که دارای فراوانی بیشتر و توزیع هدفمند می‌باشد، ضریب اهمیت بالاتری تعلق می‌گیرد. نکته ضمنی اینکه، صرف فراوانی زیاد نمی‌تواند دال بر ضریب اهمیت بالا باشد. این روش به گونه‌ای است که مؤلفه‌هایی که فراوانی بالا دارند اما توزیع

ناهمسان و نامتناوب دارند، در مقایسه با مؤلفه‌هایی که دارای فراوانی کمتر اما توزیع متناوب و همسان دارند، ضریب اهمیت پایینی کسب خواهند کرد (Salehi-Omran & Sobhani-Nejad, 2015: 218).

یافته‌ها

در این بخش یافته‌ها بر مبنای سؤال پژوهش ارائه می‌شود.

میزان توجه به مؤلفه‌های تفکر ادوارد دوبونو در بخش تاریخ کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول

مطابق جدول ۴، در بخش تاریخ کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی متوسطه اول در مجموع ۳۷۶ مرتبه به مؤلفه‌های شش کلاه تفکر توجه شده است. در شمارش هر صفحه هر یک از کلاه‌ها یک بار بررسی و شمرده شده و چون شش کلاه وجود دارد ممکن است هر صفحه شش فراوانی داشته باشد.

جدول ۴: نتایج فراوانی کتاب‌های درسی به مؤلفه‌های تفکر

مؤلفه	پایه	شماره صفحه	مجموع فراوانی	درصد
کلاه سفید	هفتم	۱۰۳-۱۰۴-۱۰۵-۱۰۶-۱۰۷-۱۰۸	۴۴	۱۱.۷
		۱۰۹-۱۱۰-۱۱۱-۱۱۲-۱۱۳-۱۱۴-۱۱۶		
		۱۱۷-۱۱۸-۱۱۹-۱۲۰-۱۲۱-۱۲۲-۱۲۳		
		۱۲۴-۱۲۵-۱۲۶-۱۲۷-۱۲۸-۱۳۰-۱۳۲		
		۱۳۳-۱۳۴-۱۳۷-۱۳۸-۱۳۹-۱۴۰-۱۴۱		
		۱۴۲-۱۴۴-۱۴۵-۱۴۶-۱۴۷-۱۴۸-۱۵۰		
		۱۵۱-۱۵۳-۱۵۴		
	هشتم	۴۸-۴۹-۵۰-۵۱-۵۲-۵۳-۵۵-۵۶	۵۰	۱۳.۳
		۵۷-۵۹-۶۰-۶۲-۶۴-۶۵-۶۷-۶۸		
		۶۹-۷۰-۷۱-۷۳-۷۴-۷۵-۷۶-۷۷		
		۷۹-۸۰-۸۱-۸۲-۸۳-۸۴-۸۵-۸۷		
		۸۸-۸۹-۹۰-۹۲-۹۳-۹۴-۹۵-۹۶-۹۷		
		۹۸-۱۰۰-۱۰۱-۱۰۲-۱۰۳-۱۰۴		

۱۳.۰۳	۴۹	نهم	۵۵-۵۶-۵۷-۵۸-۵۹-۶۰-۶۱-۶۲ ۶۶-۶۸-۷۰-۷۱-۷۲-۷۳-۷۴-۷۵-۷۸ ۸۰-۷۹-۸۱-۸۲-۸۳-۸۴-۸۵-۸۶-۸۷ ۸۸-۸۹-۹۰-۹۱-۹۳-۹۴-۹۵-۹۶-۹۷ ۹۸-۹۹-۱۰۰-۱۰۱-۱۰۳-۱۰۴-۱۰۵ ۱۰۶-۱۰۷-۱۰۹-۱۱۰-۱۱۱-۱۱۲-۱۱۴	کلاه قرمز
۳.۱۹	۱۲	هفتم	۱۰۳-۱۰۷-۱۰۸-۱۱۷-۱۱۹-۱۲۱ ۱۲۲-۱۲۸-۱۳۰-۱۳۲-۱۴۷-۱۴۹	
۳.۴۶	۱۳	هشتم	۴۷-۵۴-۶۰-۶۱-۶۳-۶۶-۶۸-۷۱ ۷۳-۸۴-۹۱-۹۴-۹۶	
۲.۶۶	۱۰	نهم	۶۷-۷۵-۷۹-۹۷-۱۰۲-۱۰۳-۱۰۵ ۱۰۶-۱۱۰-۱۱۲	
۲.۹۳	۱۱	هفتم	۱۰۵-۱۱۴-۱۱۵-۱۲۰-۱۲۱-۱۲۴ ۱۲۹-۱۳۴-۱۳۵-۱۳۶-۱۴۱	کلاه سیاه
۴.۵۲	۱۷	هشتم	۴۹-۵۰-۵۱-۵۵-۵۶-۵۷-۵۹-۶۴ ۶۶-۶۷-۸۰-۹۱-۹۲-۹۳-۹۴-۹۵-۹۶	
۶.۶۵	۲۵	نهم	۵۶-۵۹-۶۱-۶۹-۷۰-۷۱-۷۳-۷۴ ۷۵-۸۰-۸۳-۸۴-۸۶-۸۷-۸۸-۸۹-۹۱ ۹۲-۹۳-۹۵-۱۰۲-۱۰۴-۱۰۹-۱۱۰ ۱۱۱	
۶.۱۲	۲۳	هفتم	۱۰۵-۱۱۰-۱۱۱-۱۱۵-۱۱۷-۱۱۸ ۱۱۹-۱۲۰-۱۲۱-۱۲۹-۱۳۱-۱۳۲-۱۳۵ ۱۳۷-۱۳۸-۱۳۹-۱۴۰-۱۴۱-۱۴۳-۱۴۴ ۱۴۵-۱۵۲-۱۵۳	
۵.۸۵	۲۲	هشتم	۴۷-۴۹-۵۰-۵۲-۵۳-۵۴-۶۳-۶۸ ۶۹-۷۲-۷۳-۷۴-۷۵-۸۵-۸۶-۸۷-۹۱ ۹۸-۹۹-۱۰۰-۱۰۱-۱۰۲	
۳.۹۹	۱۵	نهم	۵۵-۶۱-۶۳-۶۴-۶۵-۶۶-۶۹-۷۱ ۷۶-۷۷-۷۸-۸۰-۱۰۷-۱۰۸-۱۱۳	
۵.۳۲	۲۰	هفتم	۱۰۵-۱۱۰-۱۰۶-۱۱۱-۱۱۴-۱۱۶ ۱۲۰-۱۲۴-۱۲۵-۱۲۸-۱۲۹-۱۳۰-۱۳۸ ۱۴۰-۱۴۲-۱۴۶-۱۴۷-۱۵۱-۱۵۳-۱۵۴	کلاه سبز
۱.۸۶	۷	هشتم	۶۷-۵۰-۹۳-۹۰-۸۷-۹۷-۱۰۴	
۲.۱۳	۸	نهم	۷۷-۷۲-۶۸-۷۹-۸۲-۹۵-۹۸-۱۰۳	

کلاه آبی	هفتم	۱۰۳-۱۰۷-۱۰۴-۱۱۴-۱۰۸-۱۱۵-۱۱۷-۱۲۲-۱۲۶-۱۳۱-۱۴۳-۱۴۹-۱۵۰-۱۵۴-۱۵۳	۱۵	۳.۹۹
	هشتم	۴۷-۴۹-۵۷-۵۹-۶۲-۶۳-۶۵-۷۶-۷۷-۸۲-۸۳-۸۶-۹۱-۹۳-۱۰۳	۱۵	۳.۹۹
	نهم	۵۵-۵۶-۶۰-۶۷-۶۸-۶۹-۷۵-۸۱-۸۲-۸۳-۸۵-۹۶-۹۷-۹۹-۱۰۰-۱۰۴-۱۱۴-۱۱۱-۱۱۳-۱۰۶	۲۰	۵.۳۲
	جمع پایه‌ها		۳۷۶	۱۰۰

تفاوت رویکرد مؤلفه‌های تفکر در بخش تاریخ کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول با یکدیگر

جدول ۵: نتایج فراوانی کتاب‌های درسی پایه‌های مختلف به تمام مؤلفه‌های تفکر

مؤلفه	پایه هفتم	پایه هشتم	پایه نهم	مجموع فراوانی	درصد
کلاه اول	۴۴	۵۰	۴۹	۱۴۳	۳۸.۰۳
کلاه دوم	۱۲	۱۳	۱۰	۳۵	۹.۳۱
کلاه سوم	۱۱	۱۷	۲۵	۵۳	۱۴.۱
کلاه چهارم	۲۳	۲۲	۱۵	۶۰	۱۵.۹۶
کلاه پنجم	۲۰	۷	۸	۳۵	۹.۳۱
کلاه ششم	۱۵	۱۵	۲۰	۵۰	۱۳.۳
جمع پایه‌ها	۱۲۵	۱۲۴	۱۲۷	۳۷۶	۱۰۰
درصد	۳۳.۲۴	۳۲.۹۸	۳۳.۷۸		۱۰۰

مطابق جدول ۵، در پایه هفتم در مجموع ۱۲۵ مرتبه به مؤلفه‌های کلاه تفکر توجه شده است که بیشترین توجه به کلاه اول با ۴۴ مورد و کمترین توجه به کلاه سوم با ۱۱ مورد بوده است. در پایه هشتم در مجموع ۱۲۴ مرتبه به مؤلفه‌های کلاه تفکر توجه شده است که بیشترین

توجه به کلاه اول با ۵۰ مورد و کمترین توجه به کلاه پنجم با ۷ مورد بوده است. در پایه نهم در مجموع ۱۲۷ مرتبه به مؤلفه‌های کلاه تفکر توجه شده است که بیشترین توجه به کلاه اول با ۴۹ مورد و کمترین توجه به کلاه پنجم با ۸ مورد بوده است.

در مجموع پایه‌ها بیشترین توجه به کلاه اول با ۱۴۳ مورد و کمترین توجه به طور مساوی به کلاه‌های دوم و پنجم با ۳۵ مورد بوده است.

از بین پایه‌ها، پایه نهم با ۳۳.۷۸ درصد بیشترین و پایه هشتم با ۳۲.۹۸ درصد کمترین میزان توجه را داشته‌اند.

جهت پی بردن به بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت داده‌های حاصل، با استفاده از فرمول مرحله اول روش آنتروپی شانون به بهنجار کردن داده‌های حاصل پرداخته شد، که نتایج آن در جدول ۶ گزارش شده است.

جدول ۶: داده‌های بهنجار شده کتاب‌های درسی پایه‌های مختلف به تمام مؤلفه‌های تفکر

مؤلفه	پایه هفتم	پایه هشتم	پایه نهم
کلاه اول	۰.۳۵۲	۰.۴۰۳	۰.۳۸۶
کلاه دوم	۰.۰۹۶	۰.۱۰۵	۰.۰۷۹
کلاه سوم	۰.۰۸۸	۰.۱۳۷	۰.۱۹۷
کلاه چهارم	۰.۱۸۴	۰.۱۷۷	۰.۱۱۸
کلاه پنجم	۰.۱۶۰	۰.۰۵۶	۰.۰۶۳
کلاه ششم	۰.۱۲۰	۰.۱۲۱	۰.۱۵۷

پس از نرمال‌سازی داده‌ها، با استفاده از فرمول مرحله دوم روش آنتروپی شانون، مقدار بار اطلاعاتی (E_j) هر یک از پایه‌ها محاسبه شد که در جدول ۷ گزارش شده است.

جدول ۷: مقدار بار اطلاعاتی پایه‌های مختلف به مؤلفه‌های تفکر

پایه	هفتم	هشتم	نهم
بار اطلاعاتی (Ej)	۱.۵۱۵	۱.۴۵۴	۱.۴۶۱

مطابق جدول ۷، بیشترین مقدار بار اطلاعاتی از پایه‌های مختلف دوره متوسطه اول مربوط به پایه هفتم با ۱.۵۱۵ و کمترین مقدار بار اطلاعاتی مربوط به پایه هشتم با ۱.۴۵۴ بوده است.

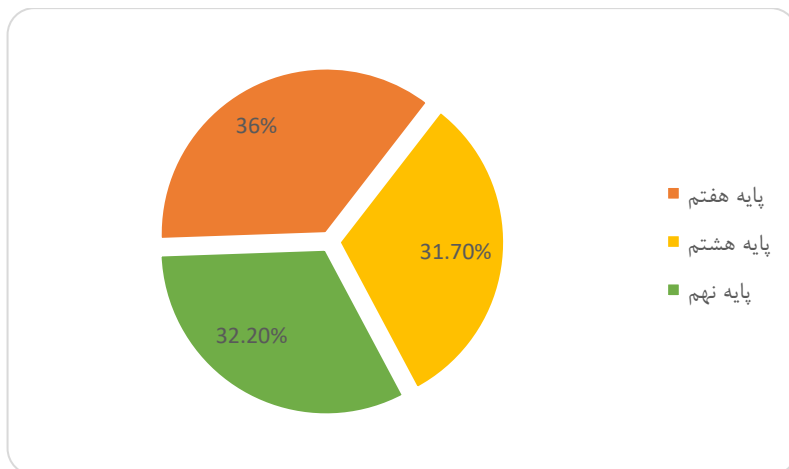
میزان ضریب اهمیت هر یک از مؤلفه‌های تفکر در بخش تاریخ کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول

در مرحله پایانی، ضریب اهمیت (W_j) پایه‌های مختلف با استفاده از فرمول مرحله سوم روش آنتروپی شانون محاسبه گردید که در جدول ۸ قابل مشاهده است. در این جدول هر پایه‌ای که بار اطلاعاتی بیشتری داشته باشد، ضریب اهمیت بیشتری دارد.

جدول ۸: مقدار ضریب اهمیت پایه‌های مختلف به مؤلفه‌های تفکر

پایه	هفتم	هشتم	نهم
ضریب اهمیت (W_j)	۰.۳۶۰	۰.۳۱۷	۰.۳۲۲

مطابق جدول ۸ بیشترین ضریب اهمیت از پایه‌های مختلف دوره متوسطه اول مربوط به پایه هفتم با ۰.۳۶۰ و کمترین مقدار بار اطلاعاتی مربوط به پایه هشتم با ۰.۳۱۷ بوده است. به عبارت دیگر در بخش تاریخ کتاب مطالعات اجتماعی، پایه هفتم به کلاه‌های تفکر بیشترین اهمیت با ۳۶ درصد، پایه هشتم کمترین اهمیت با ۳۱.۷ درصد داده شده است. قابل ذکر است برای فهم مشترک، میزان ضریب اهمیت به ۱۰۰ درصد تبدیل شد و سهم هر کدام از پایه‌ها تعیین شده است.

نمودار ۱: ضریب اهمیت پایه‌های مختلف به مؤلفه‌های تفکر

بحث

با اینکه تفکر مبدأ اصلی توانمندی‌های انسانی است و نقش بنیادین در شکل‌گیری شخصیت افراد دارد؛ اما در نظام‌های آموزشی کمتر مورد توجه قرار گرفته و چارچوب‌های کارآمدی برای هدایت آن طراحی نشده است. الگوی «شش کلاه تفکر» ادوارد دوبونو با هدف مدیریت فرایند اندیشیدن، دو کارکرد اساسی دارد: نخست، تسهیل فرایند تفکر از طریق تمرکز بر یک مؤلفه ذهنی در هر زمان و جلوگیری از درهم‌آمیزی عاطفه، منطق، اطلاعات و خلاقیت؛ دوم، فراهم‌سازی امکان تغییر الگوهای ذهنی و جهت‌گیری‌های فکری بدون خدشه‌دار شدن شخصیت فرد. در این چارچوب، کلاه‌ها همچون ابزارهای نمادین عمل می‌کنند که مسیر تفکر را هدایت کرده و زمینه تولید اندیشه‌ای شفاف‌تر، دقیق‌تر و اثربخش‌تر را فراهم می‌سازند.

بنابراین الگوی «شش کلاه تفکر» با هدف تسهیل فرایند اندیشیدن و ایجاد تغییر در شیوه‌های تفکر طراحی شده است. این رویکرد به فرد امکان می‌دهد به‌جای درهم‌آمیختن مؤلفه‌هایی چون احساس، منطق، اطلاعات، امید و خلاقیت، هر بار تنها بر یک بعد تمرکز کند و از طریق نمادهای رنگی، سبک‌های فکری مختلف را شناسایی، تغییر یا به دیگران منتقل نماید. بدین ترتیب، تغییر کلاه‌ها به‌منزله تغییر نقش فرد در گروه عمل کرده و بستر پرورش خلاقیت را فراهم می‌سازد. باین‌حال، شواهد نشان می‌دهد که اجرای این تکنیک در نظام آموزشی کشور با کاستی‌های نظری و عملی مواجه است؛ زیرا آموزش تفکر به‌طور ذاتی درهم‌تنیدگی عمل و نظر را می‌طلبد (Jafari Harandi, 2016: 155). ضعف موجود در محتوای بخش تاریخ کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی نمونه‌ای از این نارسایی است که می‌تواند پیامدهای منفی برای پرورش

ذهن کاوشگر دانش‌آموزان به همراه داشته باشد. از این‌رو، تحلیل عمیق‌تر جایگاه این الگو در برنامه درسی نیازمند پژوهش‌های تکمیلی در حوزه تعلیم و تربیت و روان‌شناسی تربیتی است.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف تحلیل محتوای بخش تاریخ کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول چاپ ۱۴۰۴ بر اساس مؤلفه‌های تفکر ادوارد دوبونو (۱۳۹۳) انجام گرفت. یافته‌های پژوهش نشان داد که در این بخش از کتاب‌های درسی در مجموع؛ ۳۷۶ مرتبه به مؤلفه‌های تفکر توجه شده است. نتایج فراوانی، مقدار بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت به ترتیب در کتاب پایه هفتم ۱۲۵، ۱۵۱۵ و ۰۳۶۰؛ در کتاب پایه هشتم ۱۲۴، ۱۴۵۴ و ۰۳۱۷؛ در کتاب پایه نهم ۱۲۷، ۱۴۶۱ و ۰۳۲۲ است.

در مجموع یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که در این بخش از کتاب‌های درسی، از سویی توجه نسبتاً مطلوب به مؤلفه‌های تفکر شده است و از سوی دیگر به نظر می‌رسد؛ توجه به کلاه‌های شش‌گانه تفکر از بی‌نظمی و نامتوازن بودن حکایت دارد. بطوریکه گسترش به‌کارگیری الگوی شش کلاه تفکر از یکپارچگی لازم برخوردار نیست و نمایانگر پراکندگی و ناهمگونی آن در پایه‌های مختلف است. بنابراین نتایج پژوهش حاضر، بر عدم توجه متناسب و یکسان به کلاه‌های مختلف تأکید دارد. می‌توان ریشه این نوع نارسایی‌ها را در دو بعد عملی و نظری جست‌وجو کرد، زیرا آموزش تفکر ماهیتی درهم‌تنیده از عمل و نظر دارد. بخشی از این نارسایی‌ها ناشی از ناکارآمدی و انحراف در عرصه عملی و روابط اجرایی است و بخش دیگر برآمده از ضعف و کاستی در سطح نظری و تحلیل‌های ذهنی می‌باشد. ضعف موجود ممکن است پیامدهای منفی و اثرات نامطلوبی بر یادگیری و رشد دانش‌آموزان بر جای گذارد.

بر اساس نتایج پژوهش، چند پیشنهاد برای بهبود کاربست یافته‌ها ارائه می‌شود: نخست، در تدوین محتوای بخش تاریخ کتاب‌های مطالعات اجتماعی باید به «کلاه دوم و پنجم» یعنی عواطف و احساسات و خلاقیت توجه بیشتری شود. دوم، ضرورت تقویت رویکردهای مستقیم و غیرمستقیم در متون آموزشی است به شکلی که نویسندگان متونی را بنویسند تا زمینه اشاعه شیوه‌های صحیح تفکر فراهم گردد. سوم، استفاده هدفمند از تصاویر، جداول و پرسش‌های متنوع می‌تواند در پرورش تفکر واگرا و شکل‌گیری ذهن کاوشگر دانش‌آموزان مؤثر باشد. چهارم، مؤلفه‌های شش‌گانه تفکر باید به‌صورت چرخشی در پایه‌های مختلف ارائه شوند تا همه فراگیران با سبک‌های متنوع اندیشیدن آشنا گردند. همچنین، ارتقای کیفیت آموزش معلمان، طراحی بسته‌ها و نرم‌افزارهای مکمل، برگزاری نشست‌های تخصصی، و اعطای امتیاز به فعالیت‌های مرتبط با تفکر از راهکارهای تقویت این حوزه است. در نهایت، آگاهی‌بخشی به مدیران مدارس

درباره اهمیت پرورش تفکر می‌تواند این مقوله را از سطح برنامه درسی پنهان فراتر برده و به بخشی نهادینه در نظام آموزشی تبدیل سازد.

References

- Azar, Adel (2001), Extension and development of Shannon entropy method for information processing in content analysis, Alzahra University Quarterly Journal, Year 11, No. 37, 17-1. [In Persian]
- Biyabangard, Esmaeil. (2005), Research Methods in Psychology and Educational Sciences, Tehran: Doran Publishing House. [In Persian]
- De Bono, Edward (2003), Six Thinking Hats: A New Look at Thought Management, translated by Azin Izadifar, Tehran: Pik Bahar. [In Persian]
- De Bono, Edward (2011), Six Patterns of Thinking, translated by Marjan Mehdipour, Tehran: Ghatre. [In Persian]
- Dibayi Saber, Mohsen; Jafari Sani, Hossein and Aiti, Mohsen. (2010), The level of engagement of the Persian curriculum in the primary school (third and fourth grade) with reading literacy skills based on the international Perls study, Quarterly Journal of Educational Innovations, Year 9, Issue 36, 29-49. [In Persian]
- Educational Research and Planning Organization, (1404), Social Studies, Grade 7, First Secondary School, Tehran: Iran Textbook Publishing Company. [In Persian]
- Educational Research and Planning Organization, (1404), Social Studies, Grade 8, First Secondary School, Tehran: Iran Textbook Publishing Company. [In Persian]
- Educational Research and Planning Organization, (1404), Social Studies, Grade 9, First Cycle of Secondary Education, Tehran: Iran Textbook Publishing Company. [In Persian]
- Fathi Azar, Eskandar; Badri Gargari, Rahim; Ahrari, Ghafour (2014), The effect of teaching De Bono's Six Thinking Hats on students' critical thinking and creativity tendencies, Innovation and Creativity in the Humanities, Volume 4, Issue 1, pp. 188-159. [In Persian]
- Jafari Harandi, Reza (2018), Content analysis of Iranian elementary science textbooks based on the components of Edward De Bono's thinking, Modern Educational Thoughts, Volume 14, Issue 3, pp. 137-163. [In Persian]
- Jafari Harandi, Reza (2016), Evaluation of the content of the sixth grade social studies textbook in terms of the level of attention to Edward De Bono's thinking hats, Preschool and Elementary School Studies, Volume 1, No. 3, pp. 67-94. [In Persian]

- Jahandar, Mojgan (2014), A study of the six-hat thinking technique as a new teaching method in education, Strategic Research in Education, Vol. 29, pp. 1-14. [In Persian]
- Rezaei, Masoumeh (2021), Content Analysis of Fourth Grade Social Studies Using William Rumi's Method, Research in Social Studies Education, Third Volume, Second Issue, pp. 123-146. [In Persian]
- Safari Mohammad Rahim; Heydari Alireza (1403), Representation of social thought of Muslim thinkers in secondary school sociology textbooks and its comparison with the syllabus of social science education courses at Farhangian University, Research in Social Studies Education, Volume 6, No. 2, pp. 53-74. [In Persian]
- Salehi-Omran, Ebrahim; Sobhani-Nejad, Mehdi. (2015), Analysis of the level of attention to the components of martyrs and veterans of the sacred defense in the content of elementary school textbooks, Quarterly Journal of Education and Learning Research (Behavior Science), Year 22, No. 6, 211-234. [In Persian]
- Scott, William. (2012), Financial Accounting Theory, translated by Ali Parsaian, Tehran: Termeh Publications. [In Persian]
- Sobhani Nejad, Mehdi; Jafari Harandi, Reza; Najafi, Hassan. (2015), Content analysis of secondary school religion and life books in terms of the level of attention to Islamic lifestyle topics based on Surah Al-Hujurat, New Educational Thoughts, Volume 11, Number 1, 79-101. [In Persian]
- Zarean Adermanabadi, Fatemeh (1403), Content analysis of secondary social studies textbooks in terms of attention to the social education goals of the Islamic Republic of Iran's education system, Research in Social Studies Education, Volume 6, Number 2, pp. 17-33. [In Persian]